

زارودنی، جانورشناس مشهور و تأثیرگذار بر پرنده‌شناسی ایران*

شمامه محمدی‌فر^۱

نیکلای الکسیویچ زارودنی در ۱۳ سپتامبر ۱۸۵۹ در اوکراین به دنیا آمد. او در ۱۱ سالگی به مدرسه نظامی پترزبورگ وارد شد. در سال ۱۸۷۹ دبیر تاریخ طبیعی مدرسه نظامی اورنبورگ شد و در سال‌های ۱۸۹۲-۱۹۰۶ در مدارس نظامی پسکوف و از ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۹ در تاشکند همان شغل را داشت (دایرةالمعارف ایرانیکا، ذیل "Zarudniĭ, Nikolai Alekseevich").

شهرت عمده زارودنی در سفرهایی است که برای پژوهش‌های جانورشناسی، به‌ویژه پرنده‌شناسی به مناطق شوروی سابق و ایران داشته است. او در این سفرها، به شناسایی جانوران، به‌ویژه پرندگان، و شرح مکان‌های دیده شده پرداخت. همچنین نمونه‌های فراوانی را گردآوری کرد و با خود به روسیه برد. حاصل این سفرها، کتاب‌ها،

مقاله‌ها و پرندگان تاکسیدرمی شده فراوانی است که موزه‌های دنیا را رونق داده است.

او بین سال‌های ۱۸۸۴ تا ۱۸۹۲، سفرهای گوناگونی به حوزه دریای خزر، کشورهای واقع در شمال شرق ایران و شمال ایران کرد. همچنین به طور جداگانه، چهار سفر اختصاصی به ایران کرد. این سفرها با حمایت آکادمی علوم روسیه، انجمن زمین‌شناسی روسیه و مؤسسه جانورشناسی پترزبورگ انجام شد. سفرهای او به ایران از جمله مهمترین و پرست‌آوردترین سفرهایش است. شرح این سفرها چنین است:

- ۱- نخستین سفر از ۲۳ مارس تا ۲۹ ژوئیه ۱۸۹۶: زارودنی در این سفر ۱۵۵ نقطه در شرق ایران، شامل خراسان و سیستان را مشاهده کرد.

* از آقای حسین بارانی بیرانوند، دانشجوی دکتری بیوسیستماژیک جانوری دانشگاه فردوسی مشهد، به خاطر کمک در تهیه منابع این مقاله سپاسگزاری می‌کنم. - مؤلف.

۱. بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، sh.mohammadifar@yahoo.com

۲- دومین سفر از ۱۴ مارس تا ۱۵ نوامبر ۱۸۹۸: در این سفر زارودنی ۱۹۵ نقطه در استان سیستان و بلوچستان را که از جنوب به بمپور و از شرق به سیستان می‌رسیدند بازدید کرد.

۳- سومین سفر از ۵ اکتبر ۱۹۰۰ تا ۱۸ اوت ۱۹۰۱: این سفر از طرف انجمن سلطنتی جغرافی روسیه و با مدیریت زارودنی در شمال خراسان تا جنوب بلوچستان، به طول ۴۵۰۰ کیلومتر، صورت گرفت و ۲۱۳ نقطه توسط او و گروهش بازدید و ثبت شد. گروه او در این سفر ۳۱۴۰ گونه پرنده و ۵۰ هزار حشره را نمونه‌برداری کردند.

۴- چهارمین سفر از ۱۶ سپتامبر ۱۹۰۳ تا ۲۵ مه ۱۹۰۴: این سفر در مناطق مرکزی و غرب ایران به همراه تاکسیدرمیستی به نام س. آ. الکساندروف^۱ انجام شد. آنها سفر علمی‌شان را از جنوب شرقی دریای خزر تا خلیج فارس و از آنجا به سمت جنوب غرب دریای خزر انجام دادند و در این سفر ۱۳۷ نقطه را بازدید و ثبت کردند. حاصل سفر چهارم او به تنهایی تألیف ۲۹ مقاله دربارهٔ جانوران، به‌ویژه پرنده‌گان ایران بود (برای تاریخ، مکان و مسیر دقیق سفرهای زارودنی و همراهان ← علی‌آبادیان^۲ و همکاران، ۲۰۱۲، ص ۳۵-۳۸).

گزارش‌های زارودنی از این سفرها را می‌توان در سه دسته جای داد:

الف- سفرنامه‌ها

این گزارش‌ها بدون جزئیاتی دربارهٔ پرنده‌گان نوشته شده‌اند اما برای بازبینی محل‌های دیده شده به‌وسیلهٔ او سودمندند. او در این گزارش‌ها، مسافت‌ها و فواصل را به دقت و با واحد فرسنگ آورده است که به پژوهشگر امروزی برای گردآوری برخی نمونه‌های جانوری کمک می‌کند.

ب- گزارش‌هایی که برای انجمن جغرافی روسیه نوشته شده است

این گزارش‌ها به شکل یادداشت‌های روزانه و معمولاً هر دو تا سه شب یک‌بار در روستایی که او و گروهش بیتوته می‌کردند نوشته می‌شد. این گزارش‌ها بسیار جالبند زیرا شامل یادداشت‌هایی دربارهٔ چشم‌اندازهای طبیعی و زیستگاه‌های آن روزگار، معماری خانه‌ها، امکانات زندگی مردم، روستاهای دیده شده و مناطق اطراف، اغلب به همراه شمار خانه‌ها و روابط سیاسی بین خان‌ها و روحانیان و رابطهٔ هر منطقه با مناطق دیگر می‌باشد. این اطلاعات گاهی از پرس‌وجوی زارودنی از اهالی به دست آمده است. همچنین فهرست پرنده‌گانی که زارودنی در هر روز دیده است بر اساس تعیین موقت نام آنها دیده می‌شود.

1. S. A. Aleksandrov
2. Aliabadian

ج- گزارش‌های علمی دقیقی که پس از بازگشت به کشور نوشته می‌شد

زارودنی در این گزارش‌ها با مقایسه نمونه‌های گردآوری شده با نمونه‌های موجود در موزه‌ها و تصاویر آنها در کتاب‌ها، نام علمی دقیق آنها را تشخیص داده و جزئیات فراوانی را از مکان‌ها، تعداد پرندگان، زیستگاه آنها، لانه‌سازی و ... به این گزارش‌ها افزوده است (رزلار^۱ و علی‌آبادیان، ۲۰۰۷، ج ۲، ش ۲، ص ۷۹؛ همان‌ها، ۲۰۰۹، ج ۴، ش ۱، ص ۲؛ بارانی بیرانوند و علی‌آبادیان، ۲۰۱۲، ص ۹۸-۱۰۱).

زارودنی ۵۵ اثر درباره پرندگان ایران نوشته است به همین دلیل، پژوهش‌های او تاکنون کاملترین پیمایش پرنده‌شناسی در ایران به حساب می‌آید (هامفریز^۲ و کهرم، ص ۱۱). تلاش‌های او منجر به کشف زیرگونه‌های متعددی از پرندگان ایران و حتی معرفی زاغ بور (*Podoces pleskei*) برای نخستین بار در دنیا شد (خالقی‌زاده، ج ۲، ش ۱، ص ۵۷). او حشرات زیادی را نیز در ایران شناسایی کرده است. دوبالان مورد بررسی او در سفرهایش در مقاله بلندی با بیش از ۱۵۰ صفحه به زبان آلمانی با عنوان «دوبالان ایران در سفرهای آقای ن. زارودنی، سال‌های ۱۸۹۸ و ۱۹۰۱»^۳، نوشته بکر^۴ و اشتاین^۵ ثبت و بررسی شده‌اند (شکل ۱). ظاهراً او خرس سیاه آسیایی را نیز برای نخستین بار در بلوچستان ایران گزارش کرده است. از طرف انجمن زمین‌شناسی روسیه برای مطالعه زیای^۶ ایران، دو بار به او جایزه و مدال تعلق گرفت.

از جمله مهم‌ترین آثار او که درباره پرندگان ایران نوشته شده است، می‌توان به چند کتاب و مقاله اشاره کرد که ترجمه فارسی عناوین برخی از آنها به این شرح است: «سفر به شمال شرق ایران و پرندگان این منطقه» (۱۹۰۰، ص ۲۶۲)، «پرندگان شرق ایران» (۱۹۰۳، ص ۴۶۷)، «فهرست راهنمای پرندگان ایران» (۱۹۱۱، ص ۵۶، به زبان آلمانی). مقالاتی نیز درباره پرندگان ناحیه خزری و شمال ایران دارد. برخی از پژوهش‌های مشترک او و یکی از همراهانش به نام هارمز^۷، در مقاله‌ای چهارقسمتی با عنوان «ملاحظات درباره برخی پرندگان ایران»^۸ به زبان آلمانی و در چهار شماره از مجله پرنده‌شناسی^۹ در سال‌های ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۲۳ و ۱۹۲۶ چاپ شده است.

او کتاب‌ها و مقاله‌هایی نیز درباره زیای دیگر کشورها و مناطق روسیه نیز نوشته است که «زیای پرنده‌شناسی استان اورنبورگ»، «زیای پرنده‌شناسی حوزه خزری»، «پرندگان دریای آرال» و «پرندگان استان پسکوف»، و مقاله‌هایی درباره پرندگان خیره و بخارا از آن جمله‌اند (برای فهرست مفصل آثار

1. Roselaar
2. Humphreys
3. *Persische Dipteren von den Expeditionen des Herrn N. Zarudny 1898 und 1901*
4. Th. Becker
5. P. Stein
6. fauna
7. M. Härms
8. *Bemerkungen über einige Vögel Persiens*
9. *Journal für Ornithologie*

او ← دایرةالمعارف ایرانیکا، همانجا؛ پالمر^۱، ج ۳۷، ش ۴، ص ۶۳۸؛ رزلار و علی‌آبادیان، ۲۰۰۷، ج ۲، ش ۲، ص ۸۶ - ۹۰). بنا بر یکی از مقاله‌های زاردونی (۱۹۱۱، ش ۵۴، ص ۱۸۵ - ۲۴۱)، ظاهراً او دست‌نوشته آماده چاپ پربری دربارۀ پرنده‌گان ایران نوشته است که هرگز پیدا نشد.

شکل ۱: دو صفحه پایانی مقاله «دوبالان ایران در سفرهای آقای ن. زاردونی...»

بسیاری از نمونه‌هایی که او گردآورده بود به‌وسیله هارمز فروخته شد و موزه‌ها و مجموعه‌های شخصی فراوانی نیز از نمونه‌های گردآوری‌شده به‌وسیله او و همراهانش بهره‌مند شدند. برای نمونه، لرد والتر راتشیلد^۲ (۱۸۶۸ - ۱۹۳۷؛ بانکدار، سیاستمدار و جانورشناس انگلیسی)، ۳۱ نمونه از سفر ۱۸۹۲ در شمال شرق خراسان، ۱۸۰ نمونه از سفر ۱۸۹۶، ۴۱۴ نمونه از سفر سال ۱۸۹۸ و ۹۰۲ نمونه از یکی از واپسین سفرهای زاردونی و همراهانش را برای مجموعه شخصی‌اش در ترینگ انگلیس که هم‌اکنون به نام موزه تاریخ طبیعی ترینگ شناخته می‌شود، برد. البته بعدها این نمونه‌ها به موزه تاریخ طبیعی امریکا

1. T. S. Palmer
2. Walter Rothschild

در نیویورک فروخته شد. تعدادی از نمونه‌های سفر سال ۱۹۰۳-۱۹۰۴ نیز در موزه تاریخ طبیعی وین، موزه پژوهش جانورشناسی الکساندر کینگ شهر بن و جاهای دیگر نگهداری می‌شوند. اکنون بخش اصلی گردآوری‌های او در مؤسسه پژوهشی جانورشناسی آکادمی علوم روسیه نگهداری می‌شود. برخی از نمونه‌هایش را که در زمان حیاتش در مجموعه شخصی‌اش در تاشکند بود، پس از مرگش بلشویک‌ها ملی اعلام کردند و هم‌اکنون درصد قابل توجهی از کل نمونه‌های پرندگان موزه دانشگاه ملی ازبکستان را شامل می‌شود. این نمونه‌ها حاصل آخرین سفرهای او به ترکمنستان، ازبکستان و دیگر کشورهای غرب آسیای میانه بود (رزلاز و علی‌آبادیان، ۲۰۰۹، ج ۴، ش ۱، ص ۲؛ علی‌آبادیان و همکاران، ۲۰۱۲، ص ۳۵؛ www.zool-col.uz/nuuz_b_e.html).

زارودنی جوایزی را برای تحقیقاتش در روسیه و نواحی مجاور آن در آسیا دریافت کرد. او از سال ۱۹۰۶ به بعد در تاشکند روی مطالعه پرندگان آسیای میانه متمرکز شد و پژوهش‌های طولانی‌مدتی را روی پرنده‌شناسی بخش مرکزی ترکستان روسیه آغاز کرد. به همین دلیل از سال ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۲، به اطراف تاشکند، کوه‌های تین‌شان، دره فرغانه و بخارا سفر کرد. او تصمیم داشت نتایج این پژوهش‌ها را با عنوان «فون پرنده‌شناسی ناحیه ترکستان» چاپ کند اما مرگ ناگهانی او مانع تکمیل این کار شد. در سال‌های پایانی عمر زارودنی، زمانی که او در خانه‌اش در تاشکند به بررسی و نگهداری نمونه‌هایش در مجموعه شخصی‌اش مشغول بود، بلشویک‌ها بر شهر تسلط یافتند. کلنل بیل^۱ (۱۸۸۲-۱۹۶۷؛ افسر دستگاه امنیتی انگلیس که به عکاسی، شکار و گردآوری پروانه‌ها و پرندگان علاقه داشت و از سوی شوروی متهم به تلاش برای سرنگونی بلشویک‌ها در سال ۱۹۱۸ در آسیای میانه شد)، او را در حالی که به همراه همسرش در یکی از اتاق‌های خانه‌اش به وسیله بلشویک‌ها زندانی شده بود پیدا کرد. مجموعه شخصی زارودنی در همین اتاق نگهداری می‌شد (دایرةالمعارف ایرانیکا، همانجا؛ پالمر، همانجا).

زارودنی در اثر یک مسمومیت ناگهانی در ۱۷ مارس ۱۹۱۹ در سن ۶۰ سالگی در تاشکند درگذشت. از او ۲۱۸ کتاب و مقاله به جا مانده است. به پاس تلاش‌های ارزنده او، بیش از ۱۳۰ گونه پستاندار، پرنده، خزنده، ماهی، بندپا و نرم‌تن به نام او نامگذاری شده است. بیشتر آثار زارودنی به زبان روسی نوشته شده و استفاده از آنها برای بسیاری از پژوهشگران ایرانی ناممکن یا سخت است. بنابراین ترجمه آنها به زبان فارسی مسلماً کارگشای بسیاری از کمبودها و پرسش‌های مربوط به پرنده‌شناسی ایران خواهد بود.

منابع

ابوالقاسم خالقی‌زاده، «مروری بر منابع پرنده‌شناسی ایران» (Review of Ornithological Literature of Iran)، در *Podoces*، سال ۲، ش ۱، ص ۵۳-۶۰، ۲۰۰۷؛

1. Feredrick Marshman Bailey

- Aliabadian, M. et al., "Expeditions of N. A. Zarudny in Iran (Persia)", in <Terrestrial vertebrates of arid ecosystems (dedicated to the memory of N. A. Zarudny)>, pp. 35- 38, Tashkent 2012;
- Ananjeva, Natalia, "Zarudniĭ, Nikolaĭ Alekseevich", *Encyclopaedia Iranica*, in www.iranicaonline.org;
- Barani Beiranvand, H. & Aliabadian, M., "Distribution and taxonomic issues of Penduline tits in Iran based on Zarudny's collections", in <Terrestrial vertebrates of arid ecosystems (dedicated to the memory of N. A. Zarudny)> , pp. 98-102, Tashkent 2012;
- Becker, Th. & Stein, P., "Persische Dipteren von den Expeditionen des Herrn N. Zarudny 1898 und 1901, in *Ann. Mus. Zool. Acad. Sci. St. Petersburg*, no. 17, pp. 503- 654;
- Cess S. Roselaar & Mansour Aliabadian, "A Century of breeding bird assessment by western travelers in Iran: 1876- 1977", *podoces*, 2 (2), pp. 77- 96, 2007;
- Idem, "Review of rare birds in Iran, 1860- 1960", in *Podoces*, 4 (1), pp. 1- 27, 2009;
- Patrick N. Humphreys & Esmail Kahrom, *The Lion and the Gazelle: the mammals and birds of Iran*, Great Britain 1995;
- Palmer, T. S. , "Notes and news: sv. Nicholas Alexievich Sarudny", in *Auk*, vol. 37, no. 4, 1920;
- Sarudny, N. A. & Härms, M., "Bemerkungen über einige Vögel Persiens", parts 1- 4, in *Journal für Ornithologie*, vol. 60, issue 4, 1912, pp. 592- 619, vol. 61, issue 4, p. 630- 661, 1913, vol. 71, issue 4, pp. 398- 421, 1923, vol. 74, issue 1, pp. 1- 52, 1926;
- Zarudny, N. A., "Excursion in Eastern Persia and Birds of this Country," *Ann. Rep. Acad. Sci. St. Petersburg*, 1900, pp. 1-262 [in Russian];
- Idem, "Birds of Eastern Persia. Ornithological Results of the Excursion in Eastern Persia in 1903," *Transact. Russ. Geogr. Soc.* 36/2, 1903, pp. 1-467 [in Russian];
- Idem, "Verzeichnis der Vögel Persiens," *Journal für Ornithologie* 59, 1911, pp. 185- 241;
- www.zool-col.uz/nuuz_b_e.html.